

Model infiltracji Jeżowa a zajęcie Krymu przez Federację Rosyjską

Yezhov's infiltration model
and the Russian Federation's seizure of Crimea

MAREK ŚWIERCZEK

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
 <https://orcid.org/0000-0002-0661-0315>

Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego, 2024, nr 30: 131–157

 CC BY-NC-SA 4.0

<https://doi.org/10.4467/20801335PBW.24.005.19607>

ARTYKUŁ

Abstrakt

Autor dokonał analizy skali zdrady wśród funkcjonariuszy i urzędników państwa ukraińskiego podczas aneksji Krymu przez Federację Rosyjską w 2014 r. Głównym problemem badawczym była próba wyjaśnienia anomalii w działalności służb specjalnych w postaci przyjęcia do rosyjskiej Federalnej Służby Bezpieczeństwa 1400 funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa Ukrainy. Próbując wyjaśnić ten ewenement w działalności służb specjalnych, autor posłużył się teorią wywiadu i kontrwywiadu ofensywnego rozwijaną w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich od początku lat 20. XX w. oraz ustaleniami psychologii poznawczej dotyczącymi projekcji jako głównego mechanizmu tłumaczenia przez ludzi zachowań innych osób. Na podstawie analizy dorobku teoretycznego sowieckich służb i ustaleń psychologii autor wysunął hipotezę o masowym werbunku przez Rosjan funkcjonariuszy SBU na Krymie na długo przed aneksją. Zdaniem autora głównymi mechanizmami pozyskiwania agentury w celu opanowania organizacji przeciwnika były szeroko rozumiana korupcja oraz kumoterstwo, które to zjawiska są charakterystyczne dla obszaru postsowieckiego.

Słowa kluczowe aneksja Krymu, FSB, SBU, korupcja jako czynnik zdrady, kontrwywiad ofensywny

Abstract

The author analysed the scale of betrayal among the officers and officials of the Ukrainian state during the annexation of Crimea by the Russian Federation in 2014. The main research problem was an attempt to explain the anomaly in the activities of the special services in the form of recruiting 1,400 officers of the Ukrainian SBU to the Russian FSB. In an attempt to explain this phenomenon in the practice of secret services, the author used the theory of offensive intelligence and counter-intelligence created and developed in the USSR from the early 1920s, as well as the findings of cognitive psychology regarding the phenomenon of projection as the main mechanism for explaining the behavior of other people. Thanks to the synthesis of psychology and the analysis of the theoretical achievements of the Soviet secret services, the author put forward a hypothesis about the mass recruitment of the SBU officers in the Crimea long before the annexation. According to the author, the main mechanisms of mass recruitment of agents in order to control the opponent's organisation were broadly understood corruption and cronyism characteristic to the post-Soviet area.

Keywords

annexation of Crimea, FSB, SBU, corruption as a factor of betrayal, offensive counterintelligence

Dnia 21 lutego 2014 r. prezydent Ukrainy Wiktor Janukowicz podpisał z opozycją porozumienie przewidujące m.in. powrót do konstytucji z 2004 r. (która znacznie ograniczała kompetencje prezydenckie) oraz przeprowadzenie przedterminowych wyborów prezydenckich do końca 2014 r. Jeszcze tego samego dnia Janukowicz wyjechał z Kijowa do Charkowa, aby wziąć udział w zjeździe deputatów południowo-wschodnich obwodów. Utrzymawał potem, że podczas tej podróży doszło do nieudanego zamachu na kolumnę prezydencką¹.

Pod naciskiem wielotysięcznej demonstracji z udziałem uzbrojonych bojówek Prawego Sektora Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła 22 lutego uchwałę, w której stwierdzono, że wyjeżdżając z Kijowa, Janukowicz porzucił wykonywanie obowiązków

¹ Zob. wywiad Wiktora Janukowicza udzielony Nikołajowi Zjatkowowi: *Виктор Янукович: «Народ договорится, и Украина станет единой»*, „Аргументы и Факты” 2014, nr 52, wersja online: https://aif.ru/euromaidan/viktor_yanukovich_eksklusivnoe_interview [dostęp: 6 VI 2023]. Później oskarżenie o próbę zamordowania Janukowicza przez opozycję powtórzył Władimir Putin, podkreślając, że gdyby nie pomoc rosyjskich służb specjalnych, Janukowicz zostałby zabity. Zob. wywiad udzielony Andriejowi Kondraszowowi w 2015 r.: *Крым Путь на Родину Документальный фильм Андрея Кондрашова*, YouTube, 4 X 2020 r., <https://www.youtube.com/watch?v=PGGNXIQXlcU> [dostęp: 2 III 2023].

prezydenckich. Na 25 maja wyznaczono termin nowych wyborów głowy państwa. Za przyjęciem uchwały głosowało 328 deputowanych (w tym posłowie wchodzący do niedawna w skład większości rządowej). Dnia 23 lutego Rada Najwyższa powierzyła przewodniczącemu Ołeksandrowi Turczynowowi pełnienie obowiązków prezydenta.

Z perspektywy władz Federacji Rosyjskiej (FR) oznaczało to niemal całkowitą utratę możliwości wpływu na sytuację polityczną w Ukrainie, a pod względem militarnym – znaczne osłabienie jej pozycji w basenie Morza Czarnego. Rosja spodziewała się wypowiedzenia (przez nowy, nastawiony antyrosyjsko rząd ukraiński) umowy pozwalającej na stacjonowanie na Krymie Floty Czarnomorskiej FR². Mimo że składała się wówczas z ok. 40 okrętów zbudowanych jeszcze w latach 70. XX w., zachowywała pełną zdolność operacyjną³ oraz była w trakcie intensywnej modernizacji i rozbudowy⁴. Jej stacjonowanie w Sewastopolu zapewniało Rosjanom dostęp nie tylko do Morza Czarnego, lecz także do Morza Śródziemnego, południowego Atlantyku i Oceanu Indyjskiego⁵, pomimo prawnych ograniczeń narzucanych przez konwencję z Montreux⁶. Krym dawał FR możliwość operowania na oceanach oraz dominacji militarnej na czarnomorskim teatrze wojny ze względu na opcję rozbudowy raketowych systemów antyokrętowych oraz przeciwlotniczych (zwłaszcza przy zwiększonych możliwościach wyrzutni S-400)⁷.

Gwałtowna zmiana władzy w Ukrainie oznaczała zatem dla Rosji bardzo poważne problemy geopolityczne, jakimi były znaczne zmniejszenie głębi operacyjnej obrony (otuliny państw neutralnych na granicach z Organizacją Traktatu Północnoatlantyckiego) oraz utrata dominującej pozycji w basenie Morza Czarnego, co bardzo osłabiało południową flankę FR. Rosja, wówczas za słaba, aby ryzykować otwarty

² W 2010 r. Janukowicz podpisał tzw. porozumienie charkowskie przedłużające umowę regulującą stacjonowanie Floty Czarnomorskiej na Krymie do 2042 r. w zamian za obniżenie cen gazu sprzedawanego Ukrainie przez FR. Głosowanie w tej sprawie w Radzie Najwyższej doprowadziło do konfrontacji z użyciem siły pomiędzy przedstawicielami Partii Regionów i opozycji. Zob. *Janukowicz podpisał umowę o stacjonowaniu rosyjskiej floty na Ukrainie*, Portal Spraw Zagranicznych, 29 IV 2010 r., <https://psz.pl/162-wschod/janukowicz-podpisal-umowe-o-stacjonowaniu-rosyjskiej-floty-na-ukrainie> [dostęp: 7 VI 2023].

³ Potwierdza to skuteczna blokada Gruzji w czasie wojny w 2008 r.

⁴ W ówczesnych planach było – prócz modernizacji starych okrętów – uzupełnienie floty o sześć nowych łodzi podwodnych i sześć nowych fregat, a także o francuski śmigłowcowiec typu Mistral.

⁵ *Crimea's Strategic Value to Russia*, Center for Strategic and International Studies, 18 III 2014 r., <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/crimeas-strategic-value-russia> [dostęp: 6 VI 2023].

⁶ *Convention concernant le régime des détroits* – porozumienie podpisane w 1936 r. regulujące prawo morza w cieśninach czarnomorskich. Dotyczy prawa i zasad przechodzenia przez cieśniny czarnomorskie statków i okrętów nienależących do Turcji, na której wodach terytorialnych znajdują się Bosfor i Dardanele.

⁷ *Crimea's Strategic Value to Russia...*

konflikt, odpowiedziała na to zagrożenie działaniami hybrydowymi, z wykorzystaniem sieci agenturalnych budowanych od dawna w Ukrainie⁸ oraz maskowanej siły kinetycznej⁹. Dokonała aneksji Krymu oraz uwikłała Ukrainę w długotrwały konflikt na Donbasie, skutecznie blokujący aspiracje tego kraju do członkostwa w NATO, jak również zagarnęła znaczną część ukraińskiego przemysłu ciężkiego i zasobów surowcowych, co jeszcze bardziej pogorszyło trudną sytuację gospodarczą w tym kraju. Utrata Krymu (wraz z niemal 2 mln mieszkańców) oraz masowa emigracja wywołana ośmioletnim konfliktem, który w lutym 2022 r. przekształcił się w pełnoskalową inwazję, sprawiły, że z 52 mln Ukraińców w 1991 r. pozostało na obecnym terytorium ukraińskim od 28 do 34 mln ludzi¹⁰. Rosyjskie działania hybrydowe, jeszcze zanim przeszły w fazę gorącej wojny, miały zatem skutki o znaczeniu strategicznym dla całego państwa ukraińskiego.

Aneksja Krymu i próba oddzielenia wschodnich i południowo-wschodnich obwodów Ukrainy jako rosyjskie operacje specjalne

Podjęte w 2014 r. działania FR przeciwko Ukrainie miały charakter ciągu operacji specjalnych, w czasie których Rosja realizowała swoje cele geopolityczne. Osiągała je poprzez zabór terytoriów ukraińskich najważniejszych pod względem gospodarczym i militarnym¹¹, jednak – aż do 2022 r. – bez konieczności prowadzenia pełnoskalowej wojny¹². Użycie armii było punktowe, zawsze maskowane i na niewielką skalę. Umożliwiał to paraliż ukraińskich centrów decyzyjnych (tj. nowo powstałego rządu oraz kierownictw resortów siłowych) po przejęciu władzy przez opozycję w lutym

⁸ Szerzej na temat wykorzystania agentury do realizacji strategicznych celów w Ukrainie zob. M. Świerczek, *Szturm na siedzibę Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Ługańsku w 2014 r. jako przykład operacji służb specjalnych Federacji Rosyjskiej*, „Przeгляд Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2023, nr 28, s. 52–86. <https://doi.org/10.4467/20801335PBW.23.002.17652>.

⁹ Najpierw były to tzw. zielone ludziki na Krymie, a następnie zgrupowania wojskowe walczące na Donbasie z armią ukraińską i pozorujące, że są siłami donbaskiej samoobrony, pomimo tego, że zamykane w kolejnych kotłach ukraińskie oddziały były dziesiątkowane za pomocą ciężkiego sprzętu, którego separatyści nie mogli posiadać.

¹⁰ O. Danylov, *As of January 1, 2023, the population of Ukraine was 28-34 million*, Mezha.Media, 7 IV 2023 r., <https://mezha.media/en/2023/04/07/as-of-january-1-2023-the-population-of-ukraine-was-28-34-million/> [dostęp: 7 VI 2023]. Tak duży margines niepewności wynika z tego, że badacze nie potrafią poprawnie ocenić, czy emigranci wrócą do kraju, czy zostaną na stałe w krajach docelowych.

¹¹ Jak już wspomniano, próba odebrania Ukrainie całego wschodu oznaczała groźbę dezindustrializacji oraz odcięcia tego kraju od portów, którymi eksportowano zboże.

¹² Irracjonalne jest to, że po dwóch latach trwania wojny nie została ona wypowiedziana przez żadną z walczących stron.

2014 r. Przy czym bierność i brak oporu ze strony Ukraińców, a także ich kolaboracja z najeźdźcami (tajna lub jawna) występowały niemal na wszystkich poziomach ukraińskiej państwowości. Badanie przebiegu kolejnych operacji rosyjskich w Ukrainie wskazuje, że silny wpływ na te procesy miała rosyjska agentura¹³. Rosyjskie siatki wywiadowcze były budowane zarówno z wykorzystaniem politycznych sieci klientelistycznych w instytucjach państwowych (zwłaszcza w resortach siłowych), jak i wśród populacji rosyjskojęzycznej, której obrona przed rzekomym prześladowaniem miała stanowić przykrywkę dla działań FR.

Skala infiltracji

Wskaźnikiem obiektywnym skali rosyjskiej infiltracji instytucji państwa ukraińskiego jest liczba ukraińskich żołnierzy i funkcjonariuszy resortów siłowych oraz urzędników, którzy – po aneksji Krymu – kontynuowali służbę i pracę na rzecz okupantów, odmawiając wyjazdu z półwyspu i powrotu do Ukrainy. Pierwszą próbę podsumowania skali kolaboracji ukraińskich struktur państwowych na Krymie z Rosjanami podjął ówczesny zastępca przewodniczącego Medżlisu Tatarów Krymskich¹⁴ Ilmi Umerow¹⁵. W wywiadzie udzielonym 3 listopada 2017 r. ukraińskiemu wydaniu gazety „Нове время” stwierdził on, że 100% krymskich funkcjonariuszy milicji i Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (SBU), 80% wojskowych oraz 70% pracowników prokuratury przeszło na stronę rosyjską i kontynuowało swoją dotychczasową pracę, tyle że na rzecz sił okupacyjnych¹⁶. Zdaniem Umerowa dowodziło to, że państwo ukraińskie przez dekady nie prowadziło żadnej pracy ideologicznej wśród ludności Krymu, a Rosjanie od bardzo dawna przygotowywali się do aneksji przez rozbudowę agentury i poddawanie ludności półwyspu intensywnej propagandzie¹⁷. Stwierdził on, że jednym z elementów wpływania na społeczeństwo i organy państwa na Krymie miało być (równoległe do wieloletniego budowania nastrojów prorosyjskich) przedstawianie Tatarów i ich organizacji jako głównego czynnika ekstremistycznego i wrogiego

¹³ Por. M. Świerczek, *Szturm na siedzibę Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Ługańsku...*

¹⁴ Medżlis Tatarów Krymskich (Къырымтатар Миллий Меджлиси) – organizacja Tatarów krymskich, której zadaniem jest reprezentowanie interesów tej społeczności na Krymie.

¹⁵ Ilmi Umerow (ur. w 1957 r.) – ukraiński polityk i działacz społeczny narodowości tatarskiej. W 2017 r. skazany na Krymie pod zarzutem godzenia w integralność terytorialną FR, po czym wydany przez władze rosyjskie Turcji w zamian za dwóch zatrzymanych agentów FSB.

¹⁶ *Замглавы Меджлиса Умеров: Сотрудники СБУ и милиции в Крыму оказались предателями на 100%, военнослужащие - на 80%, прокуратура - на 70%*, New Voice, 5 XI 2017 r., <https://nv.ua/ukraine/politics/zamglavy-medzhylisa-umerov-sotrudniki-sbu-i-militsii-v-krymu-okazalis-predateljami-na-100-voennosluhashchie-na-80-prokuratura-na-70-2135335.html> [dostęp: 7 V 2023].

¹⁷ Tamże.

ukraińskiej władzy na Krymie¹⁸. Był to sposób na odciążenie uwagi resortów siłowych od rosyjskiej aktywności. Umerow wskazał, że najdobitniejszym przejawem zdrady było to, że żadna z 300 jednostek ukraińskiego wojska na Krymie nie stawiała oporu oddziałom rosyjskim, które siłowo przejmowały koszary i sprzęt¹⁹.

Jego wypowiedź wywołała burzę w ukraińskich mediach i podsyła obserwowane od dawna zjawiska – szpiegomanię oraz polityzację powszechnych zarzutów o zdradę²⁰. Część komentatorów oskarżała Umerowa o celowe zawyżanie statystyk²¹.

W związku z tym dochodzenie poselskie przeprowadził deputat Rady Najwyższej Dmytro Tymczuk, który rozesłał oficjalne zapytania parlamentarne do właściwych ministerstw²². Odpowiedzi zawierające urzędowo potwierdzone dane pozwoliły na sporządzenie podsumowania, z uwzględnieniem podziału na poszczególne służby i siły zbrojne²³.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

²⁰ W celu uzmysłowienia sobie skali zjawiska warto prześledzić rubrykę ДЕРЖЗРАДА na portalu Ukrinform. Znajduje się tam bardzo duża liczba wpisów dotyczących prawdziwych i domniemych zdrajców. Zob. <https://www.ukrinform.ua/tag-derzhrada> [dostęp: 14 VI 2023]. Dobry przykład stanowią też wpisy i artykuły na temat zdrady zamieszczone na portalu Myrotvorets. Zob. <https://myrotvorets.news/?s=%D0%B7%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA> [dostęp: 14 VI 2023].

²¹ Por. *Официальная статистика: замглавы Меджлиса зависил количество предателей в Крыму на 10 %*, Inform Napalm, 7 XI 2017 r., <https://informnapalm.org/41430-ofitsialnaya-statistika-zamglavy-medzhliisa-zavysil-protsent/> [dostęp: 7 V 2023]; А. Круглов, *На измене, Совершенно Секретно*, 30 X 2014 r., <https://www.sovsekretno.ru/articles/bezopasnost/na-izmene/> [dostęp: 7 V 2023]; „*Предатели на 100%*”: *Умеров резко высказался о спецслужбах в Крыму*, OBOZ.UA, 5 XI 2017 r., <https://news.obozrevatel.com/society/predатели-na-100-umerov-rezko-vyiskazalsya-o-spetssluzhbah-v-krymu.htm> [dostęp: 7 V 2023]; О. Козаченко, *Умеров жалеет, что в Крыму не стали стрелять по русским*, Полит Навигатор, 3 XI 2017 r., <https://m.politnavigator.net/umerov-zhaleet-cto-v-krymu-ne-stali-strelyat-po-russkim.html> [dostęp: 7 V 2023]; *Замглавы Меджлиса упрекнул Украину в сдаче Крыма без стрельбы*, Черноморская телерадиокомпания, 6 XI 2017 r., <https://blackseatv.com/in-the-spotlight/zamglavy-medzhliisa-upreknul-ukrainu-v-sdache-kryma-bez-strelby/> [dostęp: 7 V 2023]; *Теперь пишут записки в Москву: озвучены масштабы предательства крымчан*, From-UA, 30 XI 2017 r., <https://from-ua.org/news/425623-teper-pishut-zapiski-v-moskvu-ozvucheni-masshtabi-predatelstva-krimchan.html> [dostęp: 7 V 2023]; *Более 10 тысяч солдат перешли на службу России*, Безформара, <https://angarsk.bezformata.com/list-news/soldat-pereshli-na-službu-rossii/62518616/> [dostęp: 7 V 2023]; *Сколько военных ВСУ и СБУ перешли на сторону России в 2014 году*, RF-SMI, 20 II 2022 r., <https://rf-smi.ru/ukr/71072-skolko-voennyh-vsu-i-sbu-pereshli-na-storonu-rossii-v-2014-godu.html> [dostęp: 7 V 2023].

²² Skan odpowiedzi z ukraińskiego Ministerstwa Obrony. Zob. *Сколько военных из Крыма предали Украину: шокирующие цифры*, Panoptikon, 7 XI 2017 r., <https://panoptikon.org/ukraine/98813-skolko-voennykh-iz-kryma-predali-ukrainu-shokirujushhie-cifry.html> [dostęp: 4 VI 2023].

²³ Dane przytoczone za: Д. Tymczuk, *Сколько крымских силовиков стали предателями Украины*, UA Info, 6 XI 2017 r., <https://uainfo.org/blognews/1509980385-skolko-ukrainskiy-silovikov-v-krymu-stali-predatelyami.html> [dostęp: 4 VI 2023]; *Тымчук назвал число предателей среди украинских*

Stużba Bezpieczeństwa Ukrainy

Na 1 marca 2014 r. we wszystkich jednostkach organizacyjnych na Krymie służyło 1619 funkcjonariuszy, z czego 1235 należało do korpusu oficerskiego. Po aneksji do Ukrainy wyjechało 217 funkcjonariuszy, w tym 210 oficerów. Odsetek zdrajców wyniósł zatem 86,4%, a wśród oficerów – 83%²⁴.

Ukraińskie Siły Zbrojne

Na 1 marca 2014 r. na Krymie stacjonowało 13 468 żołnierzy Zbrojnych Sił Ukrainy (ZSU), w tym 4737 oficerów. Po przejęciu Krymu przez FR z półwyspu wyjechało 3991 wojskowych, w tym 1649 oficerów. Odsetek zdrajców w ZSU wyniósł więc 70,4%, a wśród oficerów – 65%²⁵.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych

Nie ma danych dotyczących liczby ukraińskich milicjantów na Krymie. Dostępne są jedynie informacje na temat wojsk wewnętrznych pozostających w gestii MSW i Straży Granicznej.

Na 1 marca 2014 r. na Krymie przebywało 2489 żołnierzy wojsk wewnętrznych. Do Ukrainy wróciło 1398. W szeregach wojsk wewnętrznych było więc 44% zdrajców. Tak stosunkowo niski odsetek wynikał z faktu, że w oddziałach stacjonujących na Krymie było 1265 żołnierzy zasadniczej służby wojskowej z Ukrainy właściwej, którzy w pełnym składzie wrócili do domu. Wśród kadry oficerskiej wojsk wewnętrznych, zwykle pochodzącej z Krymu i tam mieszkającej, odsetek zdrajców wyniósł natomiast 86%²⁶. Na 1 marca 2014 r. na Krymie przebywało 1869 funkcjonariuszy Straży Granicznej, w tym 448 oficerów. Do kraju wróciło 479, w tym 226 oficerów. Odsetek zdrajców wyniósł zatem 74%, a wśród oficerów – 50%²⁷.

Dane ujęte w powyższych statystykach w rzeczywistości mogą być wyższe, gdyż część oficerów mogła wrócić do Ukrainy, aby wystąpić ze służby i przejść na emeryturę, a następnie wrócić do domu na Krymie i podjąć służbę dla Rosjan, zachowując jednocześnie ukraińskie świadczenia emerytalne.

силовиков в Крыму после аннексии, РБК-Україна, 6 XI 2017 r., <https://www.rbc.ua/rus/news/tymchuk-nazval-chislo-predateley-sredi-ukrainskih-1509976026.html> [dostęp: 4 VI 2023]; *Напад Тымчук назвал число изменивших присяге крымских силовиков*, Black Sea News, 6 XI 2017 r., <https://www.blackseanews.net/read/136189> [dostęp: 5 VI 2023].

²⁴ Wyliczenia podsumowujące wyniki deputackich zapytań pochodzą z oficjalnej strony D. Tymczuka w serwisie Facebook. Zob. <https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/1366726656789319> [dostęp: 9 VI 2023].

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże.

Próby wyjaśnienia skali zdrady

W ukraińskich mediach próbowano racjonalnie wyjaśnić, dlaczego doszło do masowej zdrady ukraińskich żołnierzy i funkcjonariuszy. Przedstawiane hipotezy obejmowały kilka czynników, które mogły mieć znaczenie.

- Po pierwsze, ci, którzy zostali na Krymie, mieli tam rodziny, domy i majątki. Wyjazd z okupowanego półwyspu oznaczał utratę wszystkiego. Osłabione państwo ukraińskie nie zapewniało ludziom, którzy pozostali wierni przysiędze, zabezpieczenia materialnego po opuszczeniu Krymu²⁸.
- Po drugie, według spisu powszechnego w 2001 r. z 2,4 mln mieszkańców Krymu 60,40% było etnicznymi Rosjanami, 24,01% – narodowości ukraińskiej, a 10,11% – Tatarami²⁹. Brakuje informacji na temat faktycznej przynależności do wspólnoty językowo-kulturowej, czyli danych mówiących o tym, ilu z krymskich Ukraińców i Tatarów było rosyjskojęzycznych. Można założyć, że struktura etniczna ukraińskich służb i wojska mogła odpowiadać tym odsetkom, przynajmniej w zakresie kadry zawodowej, rekrutującej się zapewne głównie z mieszkańców półwyspu szukających pracy w pobliżu miejsca zamieszkania. Krymscy Rosjanie – lojalni wobec kraju pochodzenia – mogli odrzucić obcą im państwowość ukraińską. Wyższy odsetek zdrajców niż wskazywałaby statystyka dotycząca głównych narodowości mógł być skutkiem np. niechęci do przyjmowania do służby Tatarów (uznawanych za element wywrotowy)³⁰, a zatem wybór pozostania w służbie mógł być pochodną narodowości. Czynniki etniczny mógł odgrywać główną rolę ze względu na to, że rosyjska propaganda straszyla ludność rosyjską i rosyjskojęzyczną Ukrainy groźbą czystki etnicznej ze strony działaczy Prawego Sektora³¹.

²⁸ Tamże.

²⁹ Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року, <https://web.archive.org/web/20071124125111/http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> [dostęp: 12 VI 2023].

³⁰ Zmieniałyby to strukturę narodowościową w resortach siłowych Krymu, gdyż odsetek Rosjan i zrusyfikowanych Ukraińców byłby wyższy niż w całej populacji.

³¹ Por. *Корсуньская трагедия - боевики Майдана пытаются крымчан, поджечь автобусов*. 20.02.2014, YouTube, 20 II 2017 r., <https://www.youtube.com/watch?v=s2TGeF-xbTc&list=PLeuqEfNt-M8zle-TyJ-n8DXE2Uz9OHm2Ty> [dostęp: 23 II 2023]; *Документальный фильм «Корсуньский погром»*, YouTube, 30 VII 2014 r., <https://www.youtube.com/watch?v=7FfPTBQ4l38> [dostęp: 22 II 2023]; *„Корсуньский погром”: зверства сторонников майдана*, YouTube, 21 VI 2014 r., https://www.youtube.com/watch?v=hlf_AdGbJfE [dostęp: 22 II 2023]; *Корсуньская трагедия Убивали только за то, что они из Крыма 2014 весна*, YouTube, 27 V 2019 r., <https://www.youtube.com/watch?v=bqUcM5YBWFw> [dostęp: 23 II 2023].

- Po trzecie, Rosja na Krymie nie była państwem obcym. Rosyjska Flota Czarnomorska ściśle współpracowała z ZSU. Oficerowie tych formacji przyjaźnili się, spotykali, byli powiązani więziami koleżeńskimi i rodzinnymi. Przy podejmowaniu decyzji mogli więc stawiać na pierwszym miejscu relacje nieformalne (tj. rodzinno-przyjacielskie). Społeczeństwa Europy Wschodniej – w przeciwieństwie do Zachodu – mają tzw. charakter wspólnotowy, tj. wyżej cenią lojalność wobec członków rodzin i przyjaciół niż wobec państwa³².
- Po czwarte, ludność Krymu była pod stałym wpływem rosyjskich mass mediów oraz generalnie wspierała prorosyjską Partię Regionów. Zarówno Rosja, jak i działacze Partii Regionów intensywnie propagowali narrację, zgodnie z którą przejęcie przez opozycję władzy w Kijowie było siłowym przewrotem finansowanym przez Zachód. Przy takiej percepcji tych wydarzeń politycznych wybór Rosji (do której uciekł obalony Janukowicz) mógł być postrzegany jako jedyna opcja walki z „puczystami” w sytuacji, gdy „legalny” prezydent uzyskał schronienie w FR.

Chociaż przedstawione hipotezy mają istotne znaczenie w próbach tłumaczenia opisywanych wydarzeń, to w żaden sposób nie wyjaśniają przyjęcia do FSB 86,4% funkcjonariuszy krymskiej SBU. Milicja, straż graniczna, prokuratura czy administracja cywilna są organami państwa o charakterze pozapolitycznym (przynajmniej teoretycznie), wręcz czysto technicznym i niezbędnym przy administrowaniu terenem zamieszkałym przez jakąś populację³³. Może to powodować, że ich funkcjonariusze będą postrzegali służbę jako zawód, a państwo jedynie jako pracodawcę. Może to sprzyjać kolaboracji z okupantem, zwłaszcza jeśli tworzy on okupacyjną administrację na podstawie własnego systemu prawnego³⁴. Siły okupacyjne mogą z kolei wykorzystywać już istniejące instytucje (wraz z ich kadrami), dysponujące wiedzą i doświadczeniem na danym terenie, traktując je pragmatycznie jako niezbędny element administracji, bez względu na przynależność państwową.

Służby specjalne stosują bardzo restrykcyjne metody naboru. Dążą do jak najlepszego rozpoznania przeszłości i sposobu życia kandydata (aby wyeliminować możliwość szantażu) oraz jego ewentualnych związków z grupami potencjalnie groźnymi dla nich. Najważniejsze jest ustalenie, czy kandydat nie pozostaje w kontakcie z obcą

³² Na temat różnic między społeczeństwami wspólnotowymi a zrzeszeniowymi zob. F. Tönnies, *Wspólnota i stowarzyszenie*, Warszawa 1988.

³³ Przykładem zaczerpniętym z historii może być utworzenie przez Niemców jednostek policyjnych w Generalnym Gubernatorstwie (Polnische Polizei im Generalgouvernement), które były uzbrojone i finansowane przez polskie samorządy. Zob. szerzej: A. Hempel, *Policja granatowa w okupacyjnym systemie administracyjnym Generalnego Gubernatorstwa: 1939–1945*, Warszawa 1987.

³⁴ Za pomocą takiego argumentu bronili się po wojnie tzw. granatowi policjanci. Wskazywali na swoją „usługową” rolę wobec społeczeństwa polskiego, które chronili przed kryminalistami.

służbą specjalną oraz czy istnieją przesłanki mówiące o realnym ryzyku, że takie relacje mogłyby zostać nawiązane w przyszłości. Inaczej rzecz ujmując, warunkami sine qua non dopuszczenia do pracy w służbach specjalnych są brak tzw. ryzyka kontrwywiadowczego kandydata oraz jego lojalność wobec własnego państwa. W związku z tym nawet w czasie pokoju i wobec własnych obywateli stosuje się rozbudowane procedury sprawdzające. W warunkach quasi-wojennych i wobec obywateli obcego państwa rygor sprawdzeń kontrwywiadowczych powinien być znacznie większy. Zwłaszcza jeśli kandydaci już raz zdradzili swoją służbę oraz własne państwo i złamali przysięgę wierności składaną przez funkcjonariuszy resortów siłowych.

Jak zatem doszło do tego, że Rosjanie bez sprawdzenia przyjęli do służby w FSB 1400 funkcjonariuszy krymskiej SBU? Oznaczało to przecież, że będą oni mieli dostęp do systemów informatycznych FSB, tajemnic służbowych i państwowych oraz możliwość awansowania w hierarchii (nie tylko w jednostkach na Krymie, lecz także w centrali). Takie postępowanie jest sprzeczne z elementarnymi zasadami pracy służb specjalnych. Poszukując wyjaśnienia, można by założyć, że taką decyzję Rosjanie podjęli ze względu na niemożność stworzenia struktur bezpieczeństwa z powodu braku własnych kadr. Jednak FSB szacunkowo liczy od 200 000³⁵ do 350 000³⁶ funkcjonariuszy, z czego ok. 100 000–120 000 służy w Straży Granicznej³⁷. Tak więc na samą służbę wewnętrzną przypada między 80 000 a 230 000 osób. Przy takim zasobie kadrowym oddelegowanie na Krym ok. 2000 funkcjonariuszy nie powinno stanowić problemu³⁸.

Hipoteza badawcza

Najbardziej prawdopodobnym wyjaśnieniem tego fenomenu jest założenie, że Rosjanie, przyjmując byłych oficerów SBU, nie musieli sprawdzać ich lojalności, gdyż od dłuższego czasu kadra krymskiej SBU była w kontakcie ze służbami specjalnymi FR. Jeśli ta współpraca była długa i wielokrotnie pozytywnie weryfikowana, to nie istniała potrzeba dodatkowego potwierdzania lojalności nowych funkcjonariuszy. Rosyjska agentura w SBU została po prostu masowo przejęta przez FSB.

Takie rozumowanie ma słabość metodologiczną polegającą na tym, że żadna służba wywiadowcza na świecie nie pozyskuje do współpracy niemal całego zasobu

³⁵ Численность ФСБ, <https://fsb.dossier.center/number/> [dostęp: 12 VI 2023].

³⁶ B. Renz, *The Russian Force Structures*, „Russian Analytical Digest” 2007, nr 17, s. 6.

³⁷ Численность ФСБ...

³⁸ Tysiąc czterystu funkcjonariuszy krymskiej SBU, którzy podjęli służbę w rosyjskich strukturach, stanowiło między 0,4 a 0,7% liczby wszystkich etatów w FSB.

kadrowego przeciwnika. Byłoby to kontrskuteczne, gdyż nowe źródła przekazywałyby te same informacje i otrzymywały za to wynagrodzenie, a przy tym generowałyby konieczność rozbudowy własnych struktur wywiadowczych ze względu na obsługiwane licznej agentury. Dlatego zmierza się do werbunku jedynie osób uplasowanych na tyle wysoko w strukturze przeciwnika, by móc pozyskiwać w ten sposób informacje zebrane od osób na niższych szczeblach hierarchii służbowej.

Podjmując próbę wyjaśnienia nietypowego sposobu działania rosyjskich służb w odniesieniu do krymskiej SBU, można odwołać się do wyników analiz, które wskazują na istotną różnicę między paradygmatem działania zachodnich i rosyjskich służb specjalnych polegającą na innych celach i metodach działania tych drugich służb. Metody te określa się jako ofensywność (ros. *наступательность*)³⁹.

Kontrwywiad ofensywny

Należy podkreślić, że sowiecko-rosyjska koncepcja kontrwywiadu różni się diametralnie od tej zachodniej. W myśl założeń pierwszej koncepcji kontrwywiad nie polega na pasywnej ochronie informacji wrażliwych przed działaniami służb wywiadowczych przeciwnika, lecz na aktywnym opanowaniu wywiadu i kontrwywiadu przeciwnika przez plasowanie w tych strukturach własnych agentów („kretów”) oraz podsuwanie podwójnych agentów. Na tym jednak rosyjska koncepcja aktywnego kontrwywiadu się nie wyczerpuje. Wśród metod pracy operacyjnej kontrwywiadu opisywanych przez rosyjskich autorów zajmujących się działalnością sowieckich służb specjalnych⁴⁰ zawsze pojawia się pojęcie *разложение противника*. Pomimo częstego używania tego terminu w pracach rosyjskich historyków brakuje jego definicji, a jednocześnie taki sposób działania traktuje się jako oczywisty atrybut czekistowskiego warsztatu operacyjnego. Przekładając to pojęcie na język polski, należałoby mówić o dezorganizacji, rozkładzie czy też o systemowej destabilizacji wrogiej organizacji.

³⁹ „Наступательность – образ действий контрразведки обеспечивающий активность и инициативу, достижение максимальных успехов в борьбе с противником. Н. – представляет собой организационно-технический принцип, которым стремятся руководствоваться разведывательные и контр разведывательные органы в своей деятельности. В соответствии с ним сторона действующая наступательно, достигает при прочих равных условиях наилучших результатов” (Ofensywność to sposób działania kontrwywiadu zakładający przejęcie aktywności i inicjatywy, pozwalający osiągnąć maksymalny sukces w walce z wrogiem. Ofensywność – reprezentuje zasadę organizacyjną i techniczną, którą agencje wywiadu i kontrwywiadu starają się kierować w swoich działaniach. Zgodnie z nią najlepsze rezultaty osiąga strona grająca ofensywnie). Zob. *Контрразведывательный словарь*, Moskwa 1972, s. 171. Tłumaczenia w artykule pochodzą od autora (dop. red.).

⁴⁰ W kontekście infiltracji agenturalnej, opanowania kanałów łączności.

Czasem bywa ono używane w rozwiniętej formie – *разложение на корню*, co należy rozumieć jako całkowity, systemowy paraliż organizacji wojskowo-wywiadowczej przeciwnika, uniemożliwiający jakiegokolwiek skuteczne działania zaczepno-obronne⁴¹.

Takie podejście do pracy sowiecko-rosyjskich służb specjalnych wynika z założeń teoretycznych sformułowanych na początku lat 20. XX w. przez Aleksandra Kuka, zastępcę naczelnika wydziału agenturalnego wywiadu wojskowego ZSRR Razwiedupr. Główne z nich głosiło, że: *Wywiad tajny nabral charakteru aktywnego. Ta cecha wywiadu tajnego, jako nosząca znamiona terroryzmu, dezorganizacji życia państwowego i systemu wojskowego strony przeciwnej okazuje się nadzwyczaj ważna i ukazuje wywiad w zupełnie innym świetle niż przed wojną światową*⁴². Zgodnie z tym założeniem wywiad przestał polegać jedynie na zbieraniu informacji wojskowych lub politycznych o przeciwniku, lecz stał się wielowątkową działalnością zmierzającą do możliwie pełnej dezorganizacji aparatu państwowego przeciwnika. Innymi słowy, opisane *разложение противника* było praktycznym zastosowaniem teoretycznych rozważań Kuka, który postulował aktywne paraliżowanie struktur państwowych przeciwnika zamiast pasywnego zbierania informacji o nim.

Na temat rosyjskich metod dezorganizowania wroga – pomimo braku szczegółowych opisów w rosyjskim piśmiennictwie – można wnioskować na podstawie „wykładni” zawartej w okólniku rozesłanym 11 sierpnia 1937 r. przez kierującego Ludowym Komisariatem Spraw Wewnętrznych ZSRR (Народный комиссариат внутренних дел СССР, NKWD) Nikołaja Jeżowa⁴³. Pismo to było de facto wyrokiem śmierci dla polskich komunistów pracujących w aparacie partyjno-państwowym ZSRS⁴⁴, oskarżanych o przynależność do siatki wywiadowczej pod nazwą Polska Organizacja Wojskowa (POW). Charakteryzując (rzekomą) działalność POW mającą szkodzić interesom ZSRS, Jeżow wymieniał następujące przejawy aktywności:

- infiltracja sowieckiej administracji, aparatu politycznego, gospodarki, armii (głównie kadry średniego i wyższego szczebla), NKWD, aparatu partyjnego oraz Kominternu;

⁴¹ Warto dodać, że „rozkładanie” organizacji przeciwnika – jako termin neutralny konotacyjnie – było nazwą zarezerwowaną dla działań zaczepnych sowieckich służb specjalnych. To samo działanie obcych służb nakierowane na ZSRS określano pejoratywnie nacechowanym słowem *вредительство* (szkodnictwo).

⁴² A.I. Kuk, *Kanwa wywiadu agenturalnego*, Warszawa 1994, s. 16.

⁴³ Nikołaj Iwanowicz Jeżow (ur. w 1895 r., rozstrzelany w 1940 r.) – radziecki działacz partyjny i państwowy, Ludowy Komisarz Bezpieczeństwa Państwowego w latach 1936–1938 odpowiedzialny za realizację stalinowskiego terrorku w trakcie tzw. wielkiej czystki (nazwanego od jego nazwiska „jeżowszczyzną”).

⁴⁴ *Оперативный приказ Народного комиссара внутренних дел Союза ССР Николая Ежова № 00485. 11 августа 1937 г. о польской национальной операции*, <https://operacja-polska.pl/nkr/o-operacji-polskiej-nkw/dokumenty/966,00485-11-1937.html> [dostęp: 22 X 2019].

- ulokowanie agentów na kluczowych stanowiskach w wywiadzie i kontrwywiadzie (cywilnym i wojskowym) w celu paraliżowania działalności organów mogących wykryć masową infiltrację;
- organizowanie przez polski wywiad systematycznej pracy werbunkowej z wykorzystaniem wysokich pozycji w aparacie państwowym ZSRS, w celu osłabiania na każdym możliwym polu zdolności obronnych ZSRS.

Z treści pisma Jeżowa wynika, że taktyka rozkładania aparatu sowieckiego miała się składać z trzech następujących po sobie etapów:

- 1) punktowej infiltracji kluczowych miejsc aparatu sowieckiej republiki (chodziło głównie o stanowiska kierownicze w służbach specjalnych, Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej, administracji, partii i gospodarce⁴⁵);
- 2) wsparcia dalszej, niemal masowej infiltracji na niższych szczeblach organizacyjnych przez uplasowane w newralgicznych miejscach „krety”⁴⁶;
- 3) stworzenia rozległej sieci agenturalnej oplatającej gospodarkę oraz polityczno-militarną nadbudowę państwa, której to członkowie – za pomocą trudnych do udowodnienia działań z uwagi na stosowanie maskowania – usiłowali wszelkimi sposobami szkodzić państwu sowieckiemu⁴⁷.

⁴⁵ Por. „(...) уже определилось, что антисоветской работой организации были охвачены – система НКВД, РККА, Разведупр РККА, аппарат Коминтерна – прежде всего польская секция ИККИ, наркоминдел, оборонная промышленность, транспорт – преимущественно стратегические дороги западного театра войны, сельское хозяйство” (... ustalono już, że antyradziecką pracą tej organizacji były objęte – system NKWD, Armia Czerwona, Departament Wywiadu Armii Czerwonej, aparat Kominternu – przede wszystkim polska sekcja Komitetu Wykonawczego Kominternu, Komisariat Ludowy Spraw Zagranicznych, przemysł obronny, transport – głównie drogi strategiczne zachodniego teatru działań wojennych, rolnictwo). Cyt. za: *Закрытое письмо...*

⁴⁶ Por. „Массовая фашистско-националистическая работа среди польского населения СССР в целях подготовки базы и местных кадров для диверсионно-шпионских и повстанческих действий” (Masowa praca faszystowsko-nacjonalistyczna wśród polskiej ludności w ZSRR w celu przygotowania bazy i lokalnego personelu do działań dywersyjnych, szpiegowskich i powstańczych). Cyt. za: *Закрытое письмо...*

⁴⁷ Por. „Глубокое внедрение участников организации в компартию Польши, полный захват в свои руки руководящих органов партии и польской секции ИККИ, провокаторская работа по разложению и деморализации партии, срыв единого и народного фронта в Польше, использование партийных каналов для внедрения шпионов и диверсантов в СССР, работа, направленная к превращению компартии в придаток пилсудчины с целью использования ее влияния для антисоветских действий во время военного нападения Польши на СССР” (Głębokie przeniknięcie członków organizacji do Komunistycznej Partii Polski, całkowite przejście kierowniczych organów partii i polskiej sekcji Komitetu Wykonawczego Kominternu, prowokacyjna praca na rzecz rozkładu i demoralizacji partii, rozbicie jednolitego i ludowego frontu w Polsce, wykorzystywanie kanałów partyjnych do wprowadzania do ZSRR szpiegów i dywersantów, praca mająca na celu przekształcenie Komunistycznej Partii Polski w dodatek piłsudczyzny w celu wykorzystania jej wpływów do działań antyradzieckich podczas polskiego ataku militarnego na ZSRR). Cyt. za: *Закрытое письмо...*

Działania te polegały na korumpowaniu i demoralizowaniu sowieckich urzędników, propagowaniu szkodliwych rozwiązań w przemyśle i rolnictwie, prowadzących do rozproszenia i marnotrawstwa środków budżetowych, lobbowaniu za nieskutecznymi lub kontrskutecznymi metodami działania służb specjalnych, administracji i armii (na poziomie zarówno taktycznym, jak i strategicznym⁴⁸).

W historiografii okólnik Jeżowa był traktowany albo jako przejaw powszechnej psychozy panującej w sowieckim aparacie władzy, albo jako dowód cynizmu autora, który chciał zapewnić sobie karierę za pomocą masowych egzekucji zdolniejszych kolegów i dzięki uznaniu ze strony Stalina, cierpiącego podobno na zaawansowaną paranoję. Czasem wysuwano tezę o rzekomym antypolonizmie władz sowieckich, który miał być dziedzictwem czasów carskich.

W procesie wyjaśniania należy sięgnąć – nie wchodząc w rozważania na temat niepotwierdzonego (z powodu braku diagnozy) obłędu Stalina i przyjmując, że sama liczba Polaków zajmujących w ZSRR kierownicze stanowiska⁴⁹ falsyfikuje teorie o sowieckim antypolonizmie – do starannie udokumentowanych ustaleń z zakresu psychologii poznawczej, w ramach której zostało opisane zjawisko projekcji jako możliwe wyjaśnienie akcji wymierzonej w POW.

⁴⁸ Пор. „Полный захват и парализация всей нашей разведывательной работы против Польши и систематическое использование проникновения членов организации в ВЧК–ОГПУ–НКВД и Разведупр РККА для активной антисоветской работы. Основной причиной безнаказанной антисоветской деятельности организации в течение почти 20 лет является то обстоятельство, что почти с самого момента возникновения на важнейших участках противопольской работы сидели проникшие в ВЧК крупные польские шпионы (...)” (Całkowite przejęcie i paraliż całej naszej pracy wywiadowczej przeciwko Polsce oraz systematyczne infiltrowanie Czeka-OGPU-NKWD i Zarządu Wywiadu RKKA za pomocą członków organizacji w celu aktywnej pracy antyrządzieckiej. Główną przyczyną bezkarnej antysowieckiej działalności tej organizacji przez prawie 20 lat jest fakt, że niemal od samego początku jej istnienia w najważniejszych obszarach antypolskiej pracy działali znaczący polscy szpiedzy, którzy przedostali się do Czeki...). Cyt. za: *Закрытое письмо...*

⁴⁹ Minimum 17% aparatu kierowniczego (średniego i wyższego szczebla) NKWD składało się z etnicznych Polaków. W rzeczywistości element polski w NKWD był dużo liczniejszy, gdyż w sowieckim aparacie państwowym pracowała duża liczba ludzi wywodzących się ze spolszczonych rodzin żydowskich, białorusko-litewskich bądź ukraińskich. W ankietach personalnych wpisywali oni jednak – by podkreślić proletariackie korzenie – swoje etniczne pochodzenie, przemilczając związki z językiem polskim i polską kulturą. Sowietci zdawali sobie z tego sprawę. W raportach NKWD dotyczących „operacji” polskiej skrupulatnie informowali, że aresztowano 20 311 Polaków i – w ramach tej operacji – ponad 17 000 przedstawicieli innych nacji (głównie Białorusinów i Żydów). Gdyby te proporcje przełożyć na podany wyżej odsetek Polaków w kierownictwie NKWD, mogłoby to oznaczać, że niemal 1/3 aparatu kierowniczego tej instytucji miała związki z językiem polskim i polską kulturą. Za: A. Зданович, *Польский крест советской контрразведки. Польская линия в работе ЧК-НКВД. 1918-1938*, Москва 2017, s. 169–170, 311–312.

Mechanizm projekcji jako hipoteza tłumacząca działania NKWD

Projekcja na gruncie psychologii jest rozumiana jako mechanizm obronny osobowości polegający na przypisywaniu innym własnych motywacji, poglądów, cech i zachowań. Powszechność występowania zjawiska projekcji wynika z tego, że jednostka projektująca zazwyczaj ma dostęp tylko do własnych myśli, uczuć i zachowań⁵⁰, za pomocą których tłumaczy zachowania innych osób⁵¹ (nie da się bowiem w procesie rozumienia innych odwoływać do emocji, przekonań i wiedzy, których się nie ma⁵²).

Jeśli przyjmie się, że sowieckie służby masowo infiltrowały obce służby i paraliżowały ich aktywność za pomocą agentury, to – zgodnie z heurystyką dostępności⁵³ – funkcjonariusze NKWD byli przekonani, że wrogie wywiady robią to samo wobec nich. Kierownictwo NKWD, rozkładając zachodnie aparaty władzy za pomocą „kretów”, agentów wpływu i podwójnej agentury, wierzyło, że jest ofiarą symetrycznych działań ze strony przeciwników, realizowanych zbliżonymi metodami i w podobnej skali.

Model infiltracji Jeżowa jako wyjaśnienie masowych zrad w krymskiej SBU

Jeśli na podstawie powyższych rozważań przyjmie się, że sowieckie służby, a następnie ich kontynuatorzy w FR stosowały metody ujawnione przez Jeżowa, to masowa skala zdrady w aparacie państwowym Ukrainy oraz bezproblemowe wchłonięcie przez FSB kadry krymskich służb specjalnych stają się zrozumiałe. Skoro celem rosyjskich służb – zgodnie z opisaną wcześniej metodyką – nie jest pozyskiwanie informacji, lecz przejęcie kontroli nad instytucjami wrogiego państwa w celu sparaliżowania ich działalności za pośrednictwem siatki agentów przenikającej niemal wszystkie szczeble organizacyjne, to masowość werbunków staje się logiczna.

⁵⁰ Próbą uniknięcia projekcji jako czynnika fałszującego poznanie w naukach społecznych jest rygorystyczne stosowanie metodologii oraz wielość perspektyw poznawczych badacza. Heurystyka dostępności nadal pozostaje jednak głównym źródłem błędów poznawczych. Por. D. Kahneman, P. Slovic, A. Tversky, *Judgment under uncertainty: heuristics and biases*, New York 1982.

⁵¹ Por. T. Koberzycki, *Filozofia osobowości*, Warszawa 2001, s. 153. Zob. szerzej: A. Freud, *Das Ich und die Abwehrmechanismen*, Wien 1936; O.F. Kernberg, *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*, London 1990; K. König, *Abwehrmechanismen*, Göttingen–Zürich 2007; S. Mentzos, *Interpersonale und institutionalisierte Abwehr*, Frankfurt am Main 1994.

⁵² To zjawisko jest znane także w tzw. psychologii naiwnej, np. jako przekonanie, że złodzieje wierzą w to, że wszyscy kradną.

⁵³ Nawykowe odwoływanie się do własnych doświadczeń, emocji i przekonań.

Głównym mechanizmem infiltracji, opisanym przez Jeżowa, było kumoterstwo. Wykorzystując mechanizmy korupcyjne, można było wprowadzać agenturę na niższe szczeble z pomocą „kretów”, których wcześniej uplasowano wysoko w hierarchii. Ulokowani agenci musieli otaczać się kolejnymi agentami lub ludźmi w pełni kontrolowanymi i pozbawionymi inicjatywy, aby zabezpieczyć się przed demaskacją przez podwładnych i kolegów. Tym sposobem uagenturowienie i współudział (choćby w formie biernej) schodziły na coraz niższe szczeble atakowanej organizacji.

Znane z obszaru postsowieckiego zjawisko masowych urzędniczych sitw, którym to klikom towarzyszy bierność nienależących do nich osób, ale w pełni im lojalnych ze strachu czy dla własnego interesu, wyjaśnia skuteczność metody nakreślonej przez Jeżowa. Tłumaczy również przyjęcie do FSB niemal 1500 byłych funkcjonariuszy SBU bez ich sprawdzenia. Jeżeli przyjmie się, że w krymskiej SBU były sieci agenturalne sięgające od szczytu do dołu hierarchii oraz że każdy szczebel zabezpieczał swoje bezpieczeństwo, wprowadzając nową agenturę oraz zastraszając i uzależniając od siebie pracowników formalnie niewspółpracujących z Rosjanami, to przejście przez Rosję całego zespołu, w pełni kontrolowanego agenturalnie, nie wiązało się z wysokim stopniem ryzyka kontrwywiadowczego.

Z tego wynika, że agenturalny model opanowania instytucji przeciwnika obejmuje dwa najważniejsze elementy:

- 1) tworzenie za pomocą mechanizmów kumoterskich rozgałęzionych sieci agenturalnych złożonych głównie z kadry zarządczej wszystkich szczebli,
- 2) klientelistyczne uzależnienie szeregowych pracowników od zinfiltrowanej kadry, aby uzyskać pełną kontrolę nad ich poczynaniami i związać ich z powstałym systemem.

Mechanizm uzależniania podwładnych przez skorumpowaną kadrę nadzorczą jest także powszechny w postsowieckiej rzeczywistości⁵⁴. Składają się na niego:

- selekcja negatywna zarządzanego personelu, polegająca na usuwaniu z zespołu wszystkich niezależnie myślących i samodzielnych pracowników, którzy nie są skłonni do akceptacji niejawnych hierarchii i klientelistycznych zależności;
- podważanie zaufania podwładnych do oficjalnych regulacji przez rozbudowę nieoficjalnych, pozaprawnych sieci relacji oraz zależności, w pełni regulujących stosunki panujące w instytucji i zastępujących prawne podstawy jej funkcjonowania;

⁵⁴ Szerzej na temat mechanizmów uzależniania personelu od nieformalnych relacji w służbach specjalnych zob. Г.С. Водолеев, С.Ф. Сидоренко, *Спецслужбы и спецслужбы*, Москва 2009.

- całkowity paraliż obiektywnej polityki kadrowej, wskutek czego awans zależy wyłącznie od przełożonych, a nie od indywidualnych umiejętności czy wkładu pracy;
- korupcja, która – poprzez współuczestnictwo podwładnych – wiąże ich z nieoficjalną strukturą zarówno z powodu chęci partycypacji w zyskach, jak i z obawy przed konsekwencjami prawnymi w razie ujawnienia⁵⁵.

Ostatni czynnik jest najważniejszy, gdyż korupcja (rozumiana szeroko jako wykorzystanie funkcji publicznej w celu realizacji własnych interesów) jest warunkiem sine qua non wszystkich pozostałych elementów. Obserwacje dotyczące mechanizmów funkcjonujących w ukraińskich strukturach państwowych w czasie ostatniego konfliktu z FR potwierdzają istnienie zależności między zdradą (czyli podjęciem współpracy z rosyjskimi służbami) a wcześniejszą korupcją⁵⁶.

Korupcja w krymskiej SBU

Według badań Transparency International Ukraine (Трансперенсі Інтернешнл Україна, TIU), w 2022 r. Ukraina lokowała się pod względem korupcji na 116 miejscu spośród 180 państw świata⁵⁷. W Europie była najbardziej skorumpowanym państwem. Warto przy tym odnotować, że wyniki badań TIU nie do końca oddają skalę zjawiska, gdyż wiele rodzajów korupcji (np. kumoterstwo, faworytyzm czy nepotyzm) nie jest w Ukrainie w ten sposób postrzegane. Traktuje się je jako mechanizmy

⁵⁵ Niepoinformowanie o korupcji już jest przestępstwem urzędniczym, więc bierność wynikająca z bezsilności wobec układu staje się skutecznym elementem wiążącym z nieformalnym, agenturalnie tworzonym systemem.

⁵⁶ Por. *Генерал-коллекционер СБУ Свиридонов друг Куницына*, ОРД, 20 XII 2009 r., <https://ord-ua.com/2009/12/29/general-kolleksioner-sbu-sviridonov-drug-kunitsyna/> [dostęp: 15 VI 2022]; W. Samar, *Russian «moles» in the State Security Service of Ukraine: what is missing in the Kulinich-Sivkovych' case?*, Center of Journalistic Investigations, 26 IV 2023 r., <https://investigator.org.ua/investigations/253973/> [dostęp: 16 VI 2023]; *Генерал Кривонос: про зраду в 2014-му, Порошенка, Зеленського, «клоунів» у РНБО і силові звільнення Донбасу*, Радіо Свобода, 19 I 2020 r., <https://www.radiosvoboda.org/a/rnbo-kryvonos-donbass-zrada-peremoga/30384758.html> [dostęp: 15 VI 2023]; *Корупція та зрада - це неприпустимі речі. І у професійному, і в людському плані. Це не можна пробачати», - Ігор Клименко*, 7 II 2023 r., <https://mvs.gov.ua/uk/news/korupciia-ta-zrada-ce-nepriustimi-reci-i-u-profesiinomu-i-v-liudskomu-plani-ce-ne-mozna-probacati-igor-klimenko> [dostęp: 15 VI 2023]. Zob. szerzej: A. Савченко, *Антиукраїнець: або Воля до боротьби, поразки чи зради*, Київ 2020.

⁵⁷ Transparency International Ukraine, <https://www.transparency.org/en/countries/ukraine> [dostęp: 16 VI 2023].

społecznie oczywiste⁵⁸. Można zatem zaryzykować hipotezę, że powyższe badania pokazują jedynie skalę łapówkarstwa, a nie korupcji jako złożonego zjawiska.

Służba Bezpieczeństwa Ukrainy od momentu utworzenia, na bazie republikańskiego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (Комитет государственной безопасности, KGB), była instytucją z predyspozycją do dysfunkcji⁵⁹. Z jednej strony była poddana polityzacji (rozumianej jako aktywne wsparcie politycznych klanów), z drugiej – stałej presji oligarchicznego kapitalizmu, który ściągał najlepszych oficerów do pracy w sektorze prywatnym i z ich pomocą korumpował całą strukturę. Krym był oddalony od centrali w Kijowie i miał specjalny status, a przy tym oferował duże możliwości włączenia się w powszechne rozkradanie majątku państwowego⁶⁰, co sprzyjało rozkwitowi korupcji.

W analizie zostanie uwzględniony jedynie okres od 2000 r., kiedy to powoli zaczynała się kończyć anomia lat 90. XX w. spowodowana rozpadem ZSRR. W tym czasie (tj. od 2000 r. do 2014 r.) krymską SBU kierowali kolejno: gen. Aleksandr Swiridonow, gen. Władimir Pszenicznij, gen. Aleksandr Jakimienko, gen. Władimir Tockij i gen. Giennadij Kołaczew. Podczas 14 lat ich rządów doszło do wielu skandali związanych ze sprzedażą nieruchomości SBU za łapówki⁶¹, rozbudową korupcyjnych relacji z lokalnym biznesem, przestępczością zorganizowaną, administracją, jak również z tzw. kryszowaniem⁶² dochodowych firm, rabunkiem stanowisk archeologicznych⁶³ oraz prowadzeniem firm ochroniarskich we współpracy z bandytami i z International Bodyguard Association, której interesy na obszarze

⁵⁸ Badani Ukraińcy odnosili się do korupcji traktowanej jako łapówka. Rzeczywisty poziom korupcji jest zatem zdecydowanie wyższy.

⁵⁹ Służba Bezpieczeństwa Ukrainy w związku z masowym odpływem zdolnych funkcjonariuszy składała się niemal wyłącznie z ludzi niemogących odnaleźć się w rynkowej rzeczywistości oraz z garstki oficerów, którym brakowało jedynie kilku lat do emerytury. Niskie zarobki oraz uwarunkowania wynikające z dzikiego kapitalizmu lat 90. XX w. doprowadziły do wysokiego poziomu korupcji. Por. *Генерал-коллекционер СБУ Свиридонів...*

⁶⁰ W momencie odłączenia od ZSRR Ukraina miała nieformalny status dziesiątej gospodarki świata, dysponując zarówno żywym czarnoziemem, jak i przemysłem ciężkim. Trzy dekady później była najuboższym państwem Europy. Zob. *Map of sovereign states in Europe by projected 2023 GDP (PPP) per capita based on international dollars*, [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_sovereign_states_in_Europe_by_GDP_\(PPP\)_per_capita](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_sovereign_states_in_Europe_by_GDP_(PPP)_per_capita) [dostęp: 12 III 2024].

⁶¹ W tym nie tylko budynków polikliniki i przedszkola, lecz także mieszkań kontaktowych wykorzystywanych w pracy operacyjnej. Za: *Генерал-коллекционер СБУ Свиридонів...*

⁶² Kryszowanie (ros. *крышевание*) – szeroko pojmowana protekcja oferowana firmom w zamian za haracz lub udział w zyskach.

⁶³ Na Krymie tzw. czarna archeologia stała się dochodowym biznesem. Kierownictwo SBU początkowo poprzestawało na kradzieży części zatrzymanych artefaktów, a potem przeszło do nielegalnych wykopalisk przy pomocy żołnierzy z oddziału ALFA. Za: *Генерал-коллекционер СБУ Свиридонів...*

postsowieckim reprezentował były pułkownik KGB Josif Linder. Obsada kadrowa krymskiej SBU była poddana stałej selekcji negatywnej, gdyż zmuszano do odejścia nie tylko niepokornych, lecz także kompetentnych oficerów, którzy byłiby w stanie zrozumieć charakter tworzonych nielegalnych schematów korupcyjnych⁶⁴. W służbie starano się pozostawić jedynie funkcjonariuszy biernych i w jakimś stopniu uwikłanych w nielegalne interesy kierownictwa.

W prasie pojawiały się informacje na temat zarówno powszechnej korupcji i związków (traktowanych jako oczywiste⁶⁵) krymskiej SBU z rosyjskimi służbami⁶⁶, jak i silnego wpływu tureckich służb specjalnych na krymską SBU, mających ją korumpować za pośrednictwem kierownictwa tatarskiego Medżlisu⁶⁷. Brakuje informacji pozwalających na rozstrzygnięcie, czy był to efekt wielostronnej sprzedażności ukraińskich oficerów w celu maksymalizowania zysków, czy też rosyjskie służby specjalne wykorzystywały agenturę w SBU do prowadzenia gier operacyjnych z tureckim wywiadem.

Nawet pobieżny przegląd doniesień medialnych z omawianego okresu wskazuje na zupełną anomię SBU na Krymie⁶⁸, wynikającą ze splotu korupcyjnych wpływów, infiltracji przez obce służby specjalne, styku z przestępczością zorganizowaną i lokalnymi sytuacjami polityczno-gospodarczymi. Istniały więc wszelkie przesłanki do tego, by kadre krymskiej SBU, zdemoralizowaną korupcją, podlegającą selekcji

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Wszyscy kierujący krymską SBU w przeszłości byli albo w KGB, albo w armii radzieckiej. W związku z tym kontakty z kolegami z dawnej służby (zwłaszcza gdy służyli we Flocie Czarnomorskiej) nie były przez nikogo kwestionowane.

⁶⁶ W. Samar, *Russian «moles»...*

⁶⁷ Por. *Закрытый доклад СБУ: на турецкие деньги «меджлис» вел разведку для Анкары*, EADaily, 7 IV 2016 r., <https://eadaily.com/ru/news/2016/04/07/zakrytyy-doklad-sbu-na-tureckie-dengi-medzhlis-vel-razvedku-dlya-ankary> [dostęp: 16 VI 2023].

⁶⁸ Por. *Коррупция - СТОП! Прокуратура признала действия СБУ не соответствующими законодательству*, LB.ua, 23 V 2011 r., https://lb.ua/news/2011/05/23/97705_korruptsiya_stop_prokuratura_priz.html [dostęp: 16 VI 2023]; M. Галеотти, «Сейлем» и «Баимак». Крым и криминал до и после российской аннексии, Крым.Реалии, 27 X 2014 r., <https://ru.krymr.com/a/26658454.html> [dostęp: 16 VI 2023]; *Агрессивный крымский боевик Самвел оказался спецгентом Кремля и мог работать в СБУ*, ТСН, 20 V 2014 r., <https://tsn.ua/ru/politika/agressivnyy-krymskiy-boevik-samvel-okazalsya-specagentom-kremlya-i-mog-rabotat-v-sbu-366551.html> [dostęp: 16 VI 2023]; *Новые русские бандиты: кто контролирует Крым*, Україна Кримінальна, 24 III 2014 r., <https://cripo.com.ua/investigations/?p=172293/> [dostęp: 16 VI 2023]; *Милиція и СБУ закупили машин на 30 миллионов*, bigmir.net, 15 XII 2010 r., <https://auto.bigmir.net/autonews/autoworld/5217854-miliciya-i-sbu-zakupili-masin-na-30-millionov> [dostęp: 16 VI 2023]; *Агенты национальной опасности*, dsnews.ua, 28 X 2013 r., <https://www.dsnews.ua/economics/agency-nationalnoy-opasnosti-28102013090200> [dostęp: 16 VI 2023].

negatywnej i samowoli przełożonych, poddać pełnej kontroli ze strony sieci agenturalnej tworzonej przez FSB.

Podsumowanie

Punktem wyjścia podjętych rozważań było pytanie o możliwe przyczyny bardzo wysokiego odsetka funkcjonariuszy państwa ukraińskiego, którzy w 2014 r. przeszli na stronę Rosjan. Głównym problemem badawczym było – sprzeczne z zasadami regulującymi funkcjonowanie służb specjalnych – przyjęcie do rosyjskiego FSB 1400 funkcjonariuszy krymskiej SBU. Żadna służba nie przyjęłaby bowiem w swoje szeregi setek oficerów służby wrogiego państwa (w dodatku w stanie niewypowiedzianej wojny z nim), zwłaszcza gdy złamali oni przysięgę wierności złożoną w poprzednim miejscu. Wobec funkcjonariuszy SBU deklarujących gotowość pracy w FSB powinny zostać zastosowane wszystkie dostępne procedury sprawdzania lojalności tzw. oferentów (tj. ludzi samorzutnie proponujących służbom specjalnym swoje usługi)⁶⁹. Autor uznał, że jedynym logicznym wyjaśnieniem tego fenomenu jest to, że Rosjanie de facto nie przyjęli do swojej służby neofitów ruskiego miru, lecz ukadrowili agenturę, która wcześniej – poprzez działanie na rzecz Rosji – w pełni udowodniła swoją lojalność. Ponieważ hipotetyczna masowość werbunków stała w sprzeczności z ekonomiką działań wywiadowczych, autor sięgnął w procesie wyjaśniania do koncepcji wywiadu aktywnego sowieckiego teoretyka z lat 20. XX w. oraz – posługując się dorobkiem psychologii poznawczej – zrekonstruował sowiecką metodę masowej infiltracji instytucji przeciwnika w celu wczesnego paraliżowania jej działań zaczepno-obronnych oraz wszelkich prób usprawniania i reformowania zainfekowanej agenturalnie organizacji.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że wyjaśnieniem wskazanego fenomenu jest najprawdopodobniej infiltracja na dużą skalę ukraińskich służb na Krymie przez FSB. Autor przyjął, że – zgodnie z opisaną metodyką sowieckiej infiltracji – głównymi mechanizmami leżącymi u podstaw takiego ataku były rozpowszechnione kumoterstwo i nepotyzm oraz immanentna korupcja panujące w zaatakowanej służbie. Wykorzystując te patologie, można bowiem relatywnie łatwo budować pionowe sieci agenturalne i jednocześnie (na skutek współuczestnictwa w korupcji i usuwania osób niezależnie myślących) uzależniać niezwerbowaną część kadry. Wszystkie te czynniki wystąpiły w ogromnym nasileniu w krymskiej SBU, co ułatwiło Rosjanom przejście kontroli nad tą instytucją na długo przed aneksją półwyspu.

⁶⁹ Zob. szerzej: I.A. Serov, *Work with Walk-ins*, „Studies in Intelligence” 1962, t. 8, nr 1; F. Begoum, *You and Your Walk-In*, „Studies in Intelligence” 1962, t. 6, nr 1.

Można domniemywać, że grupowe przejście przez FSB funkcjonariuszy krymskiej SBU zostało zrealizowane w celach propagandowych, gdyż – z punktu widzenia logiki operacyjnej – dla Rosji korzystniejsze byłoby przeniesienie agentury z krymskiej SBU do centrali w Kijowie lub regionalnych jednostek SBU, zwłaszcza z terenów przylegających do strefy działań kinetycznych na Donbasie. Zapewne rolę odegrała też obawa przed procesami karnymi wobec funkcjonariuszy państwa ukraińskiego pracujących na Krymie, których można było oskarżyć jeśli nie o zdradę, to o niedopełnienie obowiązków. Lepszym rozwiązaniem było zatem pozostawienie agentury na półwyspie, aby wykorzystać ją do akcji propagandowej, przy jednoczesnym przetrzuceniu do Ukrainy właściwej agentów uplasowanych wśród żołnierzy, funkcjonariuszy i urzędników, którzy wracali do ojczyzny w aurze ukraińskich patriotów⁷⁰.

Jeśli hipoteza postawiona w artykule jest prawdziwa, to należy przyjąć, że operacja krymska była de facto operacją służb specjalnych, z jedynie pomocniczą rolą sił zbrojnych. Działania kinetyczne w postaci interwencji armii FR (najpierw maskowanej, potem jawnej) mogły być jedynie końcowym akordem wieloletniego procesu masowej infiltracji i rozkładania instytucji cywilno-wojskowych przeciwnika. Biorąc pod uwagę przytoczone na początku artykułu statystyki unaoczniające skalę zdrady, można zaryzykować hipotezę, że wojska użyto jedynie po to, aby zamaskować rzeczywisty, ukryty mechanizm aneksji. Rosja bowiem – opierając się na masowo zinfiltrowanych ukraińskich strukturach państwowych – mogła zainscenizować „samorzutną” secesję Krymu w sytuacji siłowego przejścia władzy przez opozycję w Kijowie. Wystarczyłoby przeprowadzić *insceniówkę*⁷¹ z wykorzystaniem masowych protestów, przyłączenia do nich lokalnej administracji i ogłoszeniem secesji przez krymski parlament. Dzięki ustaleniom Tymczuka wiadomo, że wszystkie instytucje siłowe na Krymie były w pełni kontrolowane przez rosyjską agenturę. Nie było zatem realnej siły, która mogłaby powstrzymać „ludowe referendum”, jeśli zostałyby przeprowadzone przez w pełni kontrolowany agenturalnie lokalny parlament. Użycie uzbrojonych formacji FR było wręcz przeszkodą w legitymizacji aneksji, dając Zachodowi pretekst do uznania referendum za nieważne.

Najważniejszym wnioskiem płynącym z powyższej analizy jest konstatacja, że Rosjanom udało się zająć Krym nie na skutek interwencji wojskowej, lecz w drodze systemowej infiltracji i agenturalnego rozkładania instytucji przeciwnika. Taka taktyka agresji jako przedłużenia polityki jest rozwinięciem założeń sowieckich

⁷⁰ Identyczną metodę działania stosowało sowieckie GPU podczas wielkich operacji dezinformacyjnych realizowanych w latach 20. i 30. XX w. Zob. szerzej: M. Świerczek, *Jak Sowieci przetrwali dzięki oszustwu. Sowiecka decesja strategiczna*, Warszawa 2021.

⁷¹ Insceniówka (ros. *инсценировка*) – gra na potrzeby obcych służb prowadzona przez agenturę i funkcjonariuszy własnej służby.

teoretyków z okresu największych operacji dezinformacyjnych oraz antycznej, chińskiej myśli wojskowej, wskazującej na możliwość odniesienia strategicznego zwycięstwa bez konieczności prowadzenia działań militarnych, jedynie za pomocą systemowego korumpowania i werbowania oficerów i urzędników wrogiego państwa⁷².

Problemy badawcze wynikające z powyższej analizy można ująć w postaci dwóch pytań: 1) dlaczego Rosjanie – po aneksji Krymu i częściowym oderwaniu Donbasu od Ukrainy – zdecydowali się w 2022 r. na pełnoskalową operację militarną? oraz 2) co sprawiło, że tym razem ich działania spotkały się ze zdecydowanym oporem państwa ukraińskiego?

Bibliografia

Begoum F., *You and Your Walk-In*, „Studies in Intelligence” 1962, t. 6, nr 1.

Freud A., *Das Ich und die Abwehrmechanismen*, Wien 1936.

Kernberg O.F., *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*, London 1990.

Hempel A., *Policja granatowa w okupacyjnym systemie administracyjnym Generalnego Gubernatorstwa: 1939–1945*, Warszawa 1987.

Kahneman D., Slovic P., Tversky A., *Judgment under uncertainty: heuristics and biases*, New York 1982.

Kernberg O.F., *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*, London 1990.

Kobierzycki T., *Filozofia osobowości*, Warszawa 2001.

König K., *Abwehrmechanismen*, Göttingen–Zürich 2007.

⁷² Por. „Pośród klasy urzędników zawsze znajdują się ludzie skorumpowani, którym pełniony urząd spaczył charakter, a także inni, którzy doświadczyli niesprawiedliwości i zostali skrzywdzeni. Istnieją rzesze pochlebców i sługusów, którzy pożądamy bogactw. Ci pozostający zbyt długo na swych wygodnych stanowiskach, a także ci, którzy nie zajęli w swoim mniemaniu odpowiadającego im urzędu, oraz ci, których jedynym pragnieniem jest dobrze wykorzystać czas i okoliczności dla spełnienia swych egoistycznych celów, jak również tacy, którzy są dwulicowi, zmienni, efemeryczni, oraz ci, którzy wciąż czekają na swoją okazję. Możesz być pewny, że wszystkich tych ludzi można w tajemnicy pozyskać na służbę przeciwko ich państwu, zapewniając im godziwe wynagrodzenie w złocie i jedwabiu. Wtedy możesz polegać na realnych informatorach z ich kraju lub na próbach zniweczenia planów zwróconych przeciw tobie. Mogą także swobodnie kreować konflikt pomiędzy władcą a jego doradcami tak, że nie będą oni działać w zgodzie”. S. Tzu, *Sztuka wojny*, oprac. J. Paterczyk, https://www.academia.edu/41929781/Sun_Tzu_SZTUKA_WOJNY_czyli_TRZYNA%C5%9ACIE_ROZDZIA%C5%81%C3%93W, s. 80 [dostęp: 21 VI 2023].

- Kuk A.I., *Kanwa wywiadu agenturalnego*, Warszawa 1994.
- Mentzos S., *Interpersonale und institutionalisierte Abwehr*, Frankfurt am Main 1994.
- Renz B., *The Russian Force Structures*, „Russian Analytical Digest” 2007, nr 17, s. 5–7.
- Serov I.A., *Work with Walk-ins*, „Studies in Intelligence” 1962, t. 8, nr 1.
- Świerczek M., *Jak Sowieci przetrwali dzięki oszustwu. Sowiecka decepcja strategiczna*, Warszawa 2021.
- Świerczek M., *Szturm na siedzibę Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Ługańsku w 2014 r. jako przykład operacji służb specjalnych Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2023, nr 28, s. 52–86. <https://doi.org/10.4467/20801335PBW.23.002.17652>.
- Tönnies F., *Wspólnota i stowarzyszenie*, Warszawa 1988.

Literatura rosyjska i ukraińska

- Водолеев Г.С., Сидоренко С.Ф., *Спецслужбы и спецслужбы*, Москва 2009.
- Зданович А., *Польский крест советской контрразведки. Польская линия в работе ЧК-НКВД. 1918-1938*, Москва 2017.
- Контрразведывательный словарь*, Москва 1972.
- Савченко А., *Антиукраїнець: або Воля до боротьби, поразки чи зради*, Київ 2020.

Źródła internetowe

- Crimea's Strategic Value to Russia*, Center for Strategic and International Studies, 18 III 2014 r., <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/crimeas-strategic-value-russia> [dostęp: 6 VI 2023].
- Danylov O., *As of January 1, 2023, the population of Ukraine was 28-34 million*, Mezha.Media, 7 IV 2023 r., <https://mezha.media/en/2023/04/07/as-of-january-1-2023-the-population-of-ukraine-was-28-34-million/> [dostęp: 7 VI 2023].
- Janukowycz podpisał umowę o stacjonowaniu rosyjskiej floty na Ukrainie*, Portal Spraw Zagranicznych, 29 IV 2010 r., <https://psz.pl/162-wschod/janukowycz-podpisał-umowe-o-stacjonowaniu-rosyjskiej-floty-na-ukrainie> [dostęp: 7 VI 2023].
- Map of sovereign states in Europe by projected 2023 GDP (PPP) percapita based on international dollars*, [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_sovereign_states_in_Europe_by_GDP_\(PPP\)_per_capita](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_sovereign_states_in_Europe_by_GDP_(PPP)_per_capita) [dostęp: 12 III 2024].

Samar W., *Russian «moles» in the State Security Service of Ukraine: what is missing in the Kulnich-Sivkovych' case?*, Center of Journalistic Investigations, 26 IV 2023 r., <https://investigator.org.ua/investigations/253973/> [dostęp: 16 VI 2023].

Transparency International Ukraine, <https://www.transparency.org/en/countries/ukraine> [dostęp: 16 VI 2023].

Tzu S., *Sztuka wojny*, oprac. J. Paterczyk, https://www.academia.edu/41929781/Sun_Tzu_SZTUKA_WOJNY_czyli_TRZYNA%20C5%9ACIE_ROZDZIA%20C5%81%20C3%93W [dostęp: 21 VI 2023].

Rosyjskie i ukraińskie źródła internetowe

Агенты национальной опасности, dsnews.ua, 28 X 2013 r., <https://www.dsnews.ua/economics/agency-natsionalnoy-opasnosti-28102013090200> [dostęp: 16 VI 2023].

Агрессивный крымский боевик Самвел оказался спецгентом Кремля и мог работать в СБУ, ТСН, 20 V 2014 r., <https://tsn.ua/ru/politika/agressivnyy-krymskiy-boevik-samvel-okazalsya-specagentom-kremlya-i-mog-rabotat-v-sbu-366551.html> [dostęp: 16 VI 2023].

Более 10 тысяч солдат перешли на службу России, Безформата, <https://angarsk.bezformata.com/listnews/soldat-pereshli-na-sluzhbu-rossii/62518616/> [dostęp: 7 V 2023].

Виктор Янукович: «Народ договорится, и Украина станет единой», „Аргументы и Факты” 2014, nr 52, wersja online: https://aif.ru/euromaidan/viktor_yanukovich_eksklusivnoe_interview [dostęp: 6 VI 2023].

Галеотти М., «Сейлем» и «Баишаки». Крым и криминал до и после российской аннексии, Крым.Реалии, 27 X 2014 r., <https://ru.krymr.com/a/26658454.html> [dostęp: 16 VI 2023].

Генерал-коллекционер СБУ Свиридонов друг Куницына, ОРД, 20 XII 2009 r., <https://ord-ua.com/2009/12/29/general-kolleksioner-sbu-sviridonov-drug-kunitsyna/> [dostęp: 15 VI 2022].

Генерал Кривонос: про зраду в 2014-му, Порошенка, Зеленського, «клоунів» у РНБО і силове звільнення Донбасу, Радіо Свобода, 19 I 2020 r., <https://www.radiosvoboda.org/a/rnbo-kryvonos-donbass-zrada-peremoga/30384758.html> [dostęp: 15 VI 2023].

ДЕРЖЗРАДА, Ukrinform, <https://www.ukrinform.ua/tag-derzzrada> [dostęp: 14 VI 2023].

Документальный фильм «Корсунский погром», YouTube, 30 VII 2014 r., <https://www.youtube.com/watch?v=7FfPTBQ4l38> [dostęp: 22 II 2023].

Закрытый доклад СБУ: на турецкие деньги «меджлис» вел разведку для Анкары, EADaily, 7 IV 2016 r., <https://eadaily.com/ru/news/2016/04/07/zakrytyy-doklad-sbu-na-tureckie-dengi-medzhlis-vel-razvedku-dlya-ankary> [dostęp: 16 VI 2023].

Замглавы Меджлиса Умеров: Сотрудники СБУ и милиции в Крыму оказались предателями на 100%, военнослужащие - на 80%, прокуратура - на 70%, New Voice, 5 XI 2017 r., <https://nv.ua/ukraine/politics/zamglavy-medzhlysa-umerov-sotrudniki-sbu-i-militsii-v-krymu-okazalis-predateljami-na-100-voennosluzhashchie-na-80-prokuratura-na-70-2135335.html> [dostęp: 7 V 2023].

Замглавы Меджлиса упрекнул Украину в сдаче Крыма без стрельбы, Черноморская телерадиокомпания, 6 XI 2017 r., <https://blackseatv.com/in-the-spotlight/zamglavy-medzhlysa-upreknul-ukrainu-v-sdache-kryma-bez-strelby/> [dostęp: 7 V 2023].

Козаченко О., Умеров жалеет, что в Крыму не стали стрелять по русским, Полит Навигатор, 3 XI 2017 r., <https://m.politnavigator.net/umerov-zhaleet-что-v-krymu-ne-stali-strelyat-po-russkim.html> [dostęp: 7 V 2023].

Корупція та зрада - це неприпустимі речі. І у професійному, і в людському плані. Це не можна пробачати», - Ігор Клименко, 7 II 2023 r., <https://mvs.gov.ua/uk/news/korupciia-ta-zrada-ce-nepripustimi-reci-i-u-profesiinomu-i-v-liudskomu-planii-ce-ne-mozna-probacati-igor-klimenko> [dostęp: 15 VI 2023].

Коррупция - СТОП! Прокуратура признала действия СБУ не соответствующими законодательству, LB.ua, 23 V 2011 r., https://lb.ua/news/2011/05/23/97705_korruptsiya_stop_prokuratura_priz.html [dostęp: 16 VI 2023].

Корсуньская трагедия - боевики Майдана пытаются крымчан, поджог автобусов, 20.02.2014, YouTube, 20 II 2017 r., [https://www.youtube.com/watch?v=s2TGeF=-xbTc&list=PLeuqEfNtM8zleTyj\]-n8DXE2Uz9OHm2Ty](https://www.youtube.com/watch?v=s2TGeF=-xbTc&list=PLeuqEfNtM8zleTyj]-n8DXE2Uz9OHm2Ty) [dostęp: 23 II 2023].

Корсуньская трагедия Убивали только за то, что они из Крыма 2014 весна, YouTube, 27 V 2019 r., <https://www.youtube.com/watch?v=bqUcM5YBWFw> [dostęp: 23 II 2023].

„Корсуньский погром”: зверства сторонников майдана, YouTube, 21 VI 2014 r., https://www.youtube.com/watch?v=hlf_AdGbfJE [dostęp: 22 II 2023].

Круглов А., На измене, Совершенно Секретно, 30 X 2014 r., <https://www.sovsekretno.ru/articles/bezopasnost/na-izmene/> [dostęp: 7 V 2023].

Крым Путь на Родину Документальный фильм Андрея Кондрашова, YouTube, 4 X 2020 r., <https://www.youtube.com/watch?v=PGGNXIQXlcU> [dostęp: 2 III 2023].

Милиция и СБУ закупили машин на 30 миллионов, bigmir.net, 15 XII 2010 r., <https://auto.bigmir.net/autonews/autoworld/5217854-miliciya-i-sbu-zakupili-masin-na-30-millionov> [dostęp: 16 VI 2023].

Myrotvorets, <https://myrotvorets.news/?s=%D0%B7%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA> [dostęp: 14 VI 2023].

Нарден Тымчук назвал число изменивших присяге крымских силовиков, Black Sea News, 6 XI 2017 r., <https://www.blackseanews.net/read/136189> [dostęp: 5 VI 2023].

Новые русские бандиты: кто контролирует Крым, Україна Кримінальна, 24 III 2014 r., <https://cripo.com.ua/investigations/?p=172293/> [dostęp: 16 VI 2023].

Официальная статистика: замглавы Меджлиса завысил количество предателей в Крыму на 10 %, Inform Napalm, 7 XI 2017 r., <https://informnapalm.org/41430-ofitsialnaya-statistika-zamglavy-medzhlisa-zavysil-protsent/> [dostęp: 7 V 2023].

Оперативный приказ Народного комиссара внутренних дел Союза ССР Николая Ежова № 00485. 11 августа 1937 г. о польской национальной операции, <https://operacja-polska.pl/nkr/o-operacji-polskiej-nkw/dokumenty/966,00485-11-1937.html> [dostęp: 22 X 2019].

„Предатели на 100%”: Умеров резко высказался о спецслужбах в Крыму, OBOZ.UA, 5 XI 2017 r., <https://news.obozrevatel.com/society/predатели-na-100-umerov-rezko-vyiskazalsya-o-spetsslužbah-v-krymu.htm> [dostęp: 7 V 2023].

Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року, <https://web.archive.org/web/20071124125111/http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> [dostęp: 12 VI 2023].

Сколько военных ВСУ и СБУ перешли на сторону России в 2014 году, RF-SMI, 20 II 2022 r., <https://rf-smi.ru/ykr/71072-skolko-voennyh-vsu-i-sbu-pereshli-na-storonu-rossii-v-2014-godu.html> [dostęp: 7 V 2023].

Сколько военных из Крыма предали Украину: шокирующие цифры, Panoptikon, 7 XI 2017 r., <https://panoptikon.org/ukraine/98813-skolko-voennykh-iz-kryma-predali-ukrainu-shokirujushhie-cifry.html> [dostęp: 4 VI 2023].

Теперь пишут записки в Москву: озвучены масштабы предательства крымчан, From-UA, 30 XI 2017 r., <https://from-ua/news/425623-teper-pishut-zapiski-v-moskvu-ozvucheni-masshtabi-predatelstva-krimchan.html> [dostęp: 7 V 2023].

Тымчук Д., *Сколько крымских силовиков стали предателями Украины*, UA Info, 6 XI 2017 r., <https://uainfo.org/blognews/1509980385-skolko-ukrainskiy-silovikov-v-krymu-stali-predatelyami.html> [dostęp: 4 VI 2023].

Тымчук Д., wpis w serwisie Facebook, <https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/1366726656789319> [dostęp: 9 VI 2023].

MAREK ŚWIERCZEK
Model infiltracji Jeżowa a zajęcie Krymu przez Federację Rosyjską

Тымчук назвал число предателей среди украинских силовиков в Крыму после аннексии, РБК-Україна, 6 XI 2017 r., <https://www.rbc.ua/rus/news/tymchuk-nazval-chislo-predately-sredi-ukrainskih-1509976026.html> [dostęp: 4 VI 2023].

Численность ФСБ, <https://fsb.dossier.center/number/> [dostęp: 12 VI 2023].

Dr Marek Świerczek _____

Funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Kontakt: m.swierczek@abw.gov.pl